

**Sabin Adrian Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (III).
Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. II. Campaniile anilor
1996–1998, Bibliotheca Septemcastrensis XXV, Sibiu, 2018***

Dragoș Diaconescu*

„Nu cred că un cercetător n-ar avea voie să-și schimbe părerile, dacă, într-o problemă sau alta, s-au ivit fapte noi, dacă alt cercetător a adus argumente mai temeinice în sprijinul unei noi interpretări sau dacă el însuși, reluând problema, socotește că este cazul să-și modifice părerile anterior exprimate. Acesta este singurul procedeu cu adevărat științific; cramponarea pe o poziție, în ciuda unor fapte și argumente care ne impun schimbarea punctului de vedere, este cea mai mare greșală”

(Vladimir Dumitrescu)

Mă văd nevoit să aștern aceste rânduri pe hârtie dintr-un motiv simplu. Numele meu a fost asociat, fără a fi consultat în nici un mod¹, unei lucrări ce prezintă rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse într-un sit preistoric transilvănean renumit (Turdaș-Luncă²), de acum

* Muzeul Național al Banatului, str. Martin Luther nr. 4, e-mail: goshu_d@yahoo.com.

¹ Din păcate această „metodă” de a-și „susține argumentat” opiniile referitoare la subiecte inerent sensibile ale arheologiei neolitice și eneolitice ardelenice este o obișnuință și tinde să devină o regulă în cazul prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca. Aleg exemplul cel mai recent și anume studiul *Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă, județul Hunedoara, România*, publicat în 2014 în revista *Banatica* (Luca-Suciu 2014), studiu la care, cel mai probabil din „mărinimie”, distinsul profesor l-a „cooptat” și pe dr. Cosmin-Ioan Suciu fără a-l consulta cu privire la acest aspect. Reacția firească a fost că acesta din urmă a redactat un articol (Suciu 2015) în care își prezintă propriile opinii referitoare la subiectul în cauză. Răspunsul „științific” al reputatului profesor a fost trimiterea de e-mailuri către o parte a comunității arheologice românești, în care cataloga textul „colaboratorului” la studiul Luca-Suciu 2014, ca fiind, citez: „neconvingător”.

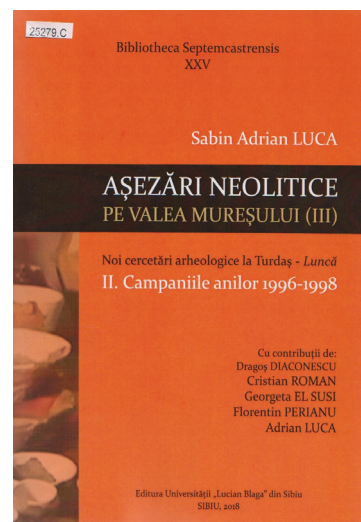
² Am participat în calitate de student la cercetările arheologice din acest sit în campaniile anilor 1996, 1997, 1998, ani în care tocmai absolvam anii II, III și IV ai Facultății de Litere, Istorie și Jurnalistică, specializarea Istorie, din cadrul Universității *Lucian Blaga* Sibiu. În această calitate nu am avut cădere să coordonez sau conduc vreun sector din cercetarea arheologică din acest sit, deci contribuția mea în munca de teren a fost una nesemnificativă din punctul de vedere al documentării și interpretării arheologice a contextelor cercetate. Dacă eu am fost considerat „demon” de a fi desemnat contributor asta înseamnă că toți colegii mei, care au participat pe acest șantier, tot în calitate de studenți, în anii 1996–1998, „meritau”

mai bine de 20 de ani. Mai precis, este vorba de lucrarea cu caracter monografic *Așezări neolitice pe Valea Mureșului III. Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă II. Campaniile anilor 1996–1998*, lucrare ce vede lumina tiparului sub egida Editurii *Universității*

Lucian Blaga, la Sibiu, în 2018. Volumul este semnat ca unic autor de Sabin Adrian Luca, dar este prezentată și o listă de contributory, inclusiv pe coperta volumului. Dacă pentru dr. Georgeta ElSusi situația este clară, cercetătoarea reșiteană semnând capitolul VI al lucrării dedicat studiului resturilor de faună de la *Turdaș-Luncă*, campaniile anilor 1992–1995 [sic!]³, pentru ceilalți patru con-

să fie prezenți în lista contributorilor. Și nu au fost puțini, mai ales că în campania 1998 situl de la *Turdaș-Luncă* a devenit șantier școală al Universității *Lucian Blaga* din Sibiu.

³ Sunt nevoit să subliniez umorul involuntar creat de autorul acestei cărți, dedicată campaniilor anilor 1996–1998, care introduce ca și capitol VI studiul resturilor faunistice din campaniile anilor 1992–1995. Ar trebui înțeles că nu a mai identificat elementele de faună în campaniile anilor 1996–1998? Departe de mine gândul de a pune însă la îndoială

tributori (în ordinea menționării lor pe copertă, Dragoș Diaconescu, Cristian Roman, Florentin Perianu, Adrian Luca) situația nu este clară deloc în cadrul economiei lucrării; practic, nici cuprinsul lucrării și nici conținutul acesteia nu oferă nici un fel de indiciu legat de contribuția efectivă a fiecăruia dintre aceștia.

Dacă pentru ceilalți trei colegi de „suferință” nu pot vorbi, doresc însă să subliniez care este „contribuția” subsemnatului la acest volum. Pe vremea când lucram la Muzeul *Castelul Corvinilor* din Hunedoara (2001–2007) am lucrat împreună cu colegul Cristian Constantin Roman⁴ la grafica în tuș a planurilor și planșelor ilustrate în lucrarea ce va fi recenzată în rândurile de față. Aceasta este singura mea contribuție, dacă poate fi numită astfel, în economia cărții în discuție. De la acest aspect, până la nominalizarea mea ca prim contributor este o cale lungă care ține, cel mai probabil, de cele subliniate în nota 2 a acestei scurte recenzii.

Intrând în fondul problemei trebuie să remarc faptul că lucrarea analizată pune în circuitul științific materiale aduse la lumina zilei acum 20 de ani cu metode de acum 20 de ani. Mai precis, structura lucrării ne oferă o manieră de tip descriptiv în publicarea rezultatelor. Astfel, lucrarea debutează cu un cuvânt înainte prin care cititorii sunt anunțați că acest volum se dorește a fi o continuare a celui publicat în 2001⁵, de aceea numerotarea capitolelor și a materialului ilustrativ continuă ordinea stabilită în lucrarea din 2001. Vizibilitatea culturii Turdaș în cadrul eneoliticului transilvănean este subliniată prin „ultimele” cercetări⁶, făcute în situri ca și Orăștie-Dealul pemilor, Turdaș-Luncă, Cerișor-Peștera Cauce, Călanu Nou⁷ și Valea Nandrului. Dacă primele patru situri au beneficiat de cercetări arheologice sistematice nu același lucru îl putem spune despre situl de la Valea Nandrului-*La Dos*, sit abordat în a doua jumătate a secolului al XX-lea doar prin cercetări de calitate a acestei abordări efectuată de un cercetător reputat în domeniul arheo-zoologiei (dr. Georgeta ElSusi).

⁴ Autorul graficii în creion a materialului arheologic.

⁵ Luca 2001.

⁶ Majoritatea acestor cercetări s-au efectuat în ultimii ani ai secolului al XX-lea. La Luca 2018, 44 aceste „ultime” cercetări sunt numite și „vechi”: „Din cercetările vechi reținem observații – pentru prima dată publicate astăzi”.

⁷ În Luca 2018, 7, n. 5 situl de Călanu Nou-*La Podină* publicat ca atare de descoperitori (Andrei-Roșu 1998) și de cel ce a efectuat cercetările arheologice sistematice de aici (Ciută 2001) este arondat localității Ohaba Streiului, chiar dacă situl este plasat în imediata proximitate a zonei de contact dintre localitatea Streisângeorgiu și cartierul Călanu Nou (cf. Ciută 2001, Harta II), Ohaba Streiului fiind situată la 750 m pe direcție SE pe malul celălalt, stâng, al Pârâului Luncanilor.

suprafață⁸, care chiar dacă are o schiță stratigrafică deja indicată⁹, nu oferă o imagine foarte clară a locuirilor neolitice și eneolitice de aici.

Primul capitol, numerotat cu cifra III și dedicat descrierii cercetărilor arheologice sistematice ne oferă și prima surpriză, de tip *déjà-vu*. Mai precis mare parte din textul acestui capitol a mai fost publicat o dată¹⁰, dar într-o situație mai specială, a unui volum fără autori¹¹. Între porțiunile de text „preluate” sunt inserate studii de caz privind categoria și culoarea fragmentelor ceramice din mai multe complexe din situl de la Turdaș-Luncă¹², Orăștie-Dealul Pemilor și din cel de la Mintia-Gerhat. Trebuie să remarc aici ușoara inutilitate a acestui demers câtă vreme culoarea biscuitului ceramic și categoria ceramică din care face parte nu sunt elemente definitorii în ceea ce privește metodologia de analizare și atribuire culturală a ceramicii preistorice¹³. Asta chiar dacă, pe baza analizei culorii fragmentelor ceramice pe adâncimi, profesorul Luca „reușește” să integreze situl de la Mintia în etapa

⁸ Cercetările periegetice ce au oferit materialele publicate de Luca-Roman 1999 au fost efectuate de Cristian Roman, Dragoș Diaconescu și Alexandru Adam.

⁹ Prin sondajele arheologice de control stratigrafic efectuate aici de Márton Roska în 1911 (vezi Roska 1941, 15–20).

¹⁰ De exemplu: Luca (coord.) 2012, 24–31 care conține același text cu Luca 2018, 11–16, 17, 18–22, 27–28, cu foarte mici variații – de ex. Luca (coord.) 2012, 30 spune „.....săpăturile de la Mintia-Gerhat (Drașovean și Luca, 1990 – stratul II), moment în care avem primele elemente Foeni-Mintia în Transilvania” comparat cu Luca 2018, 22 și n.43 „.....săpăturile de la Mintia-Gerhat⁴³, moment în care avem primele elemente Petrești în Transilvania”. Sau situații în care textul e identic, dar trimiterile la figuri sunt greșite, aspect ce demonstrează care dintre texte a fost redactat primul: Luca (coord.) 2012, 28 „Stratigrafia verticală a suprafeței S III/1996–1997 este ilustrată prin profilul de vest a acesteia (plan 11a).” (greșit, de fapt aici e vorba de planul 6a) comparat cu Luca 2018, 17 „Stratigrafia verticală a suprafeței S III/1996–1997 este ilustrată prin profilul de V a acesteia (plan 11a).” (trimiterea aici e corectă). Se poate afirma clar că textul din Luca 2018 a fost elaborat înaintea celui din Luca (coord.) 2012, cel puțin pentru acest paragraf.

¹¹ Această situație face ca și citarea să îmbrace o formă specială: Luca (coord.) 2012. Luca 2018 citează această lucrare ca și Luca et alii 2012 (?). Aici apare întrebarea firească: cine sunt ceilalți?

¹² La Luca 2018, 16, n. 25, recoltarea și prelucrarea datelor din complexe de la Turdaș sunt atribuite regretatei dr. Florina Maria Nițu. De fapt doar prelucrarea în Microsoft Excel îi aparține regretatei noastre colege, recoltarea lor fiind făcută de, pe atunci studentă, dr. Lucia Anda Spânu.

¹³ Ofer aici o mostră de înțelegere a problemei studiate, citând o fraza cu caracter concludiv din Luca 2018, 26: „Datele rezultate din aceste statistici arată faptul că locuințele și cele de suprafață prezintă tehnologii de fabricație a ceramicii relativ comune – cel puțin la nivelul bordeielor.”

de geneză a culturii Petrești¹⁴ și pe baza creșterii în procentaj a categoriei de ceramică fină din locuința L2, din același sit, să sublinieze existența unor impulsuri culturale¹⁵. Nu cred că integrarea sitului de la Mintia-Gerhat în palierul cronologic-cultural indicat este una eronată, doar subliniez fragilitatea puternică a raționamentului având în vedere nișa extrem de îngustă de date pe care se bazează. Salutăm totodată dorința împlinită a autorului de a oferi cititorilor care nu cunosc limba română rezumatele mai mult decât consistente, în limba engleză, de la finalul fiecărui capitol, facilitând astfel accesul la informație a celor interesați.

Capitolul IV vizează descrierea materialelor arheologice, partea de industrie litică fiind tratată mai mult decât sumar, analogiile oferite privind calitatea silexului la Cerișor-Peștera Cauce sau Orăștie-Dealul Pemilor, subliniind caracterul generalist al abordării câtă vreme pentru piesele litice de la Cauce, nivelul II, a fost oferită ca și posibilă zonă de proveniență pentru materia primă din care erau confecționate versantul stâng al văii Zlaști, arealul satelor Groș și Ciulpăz și cursul superior al afluenților de stânga ai văii Zlaști în apropierea interfluvului acesteia cu valea Nandruului¹⁶, areal aflat ușor cam departe de situl de la Turdaș-Luncă.

Descrierea lotului ceramic publicat în respectivul volum între paginile 47–59, este una exhaustivă, luând în calcul și apartenența la complexele arheologice, doar că are un puternic caracter redundant câtă vreme aceste informații se regăsesc și la descrierea ilustrației cuprinsă între paginile 125–171. În cadrul acestui capitol sunt inserate și diagrame cantitative vizând categoria ceramicii pe adâncimi în situl de la Turdaș (Grafic 17) și pe complexe arheologice din siturile de la Orăștie, Cauce sau Liubcova (Grafic 18). Ultima, fiind o diagramă cantitativă, este „fresc” să fie caracterizată prin următoarea afirmație: „Compararea categoriilor ceramicii pe complexele amintite în studiile de caz, dar și altele (peștera Cauce sau Liubcova) (graphic 18) arată o diversitate bine controlată”. Există și o diagramă cantitativă (Grafic 19), care își dorește să arate „prezența picturii și a ornamentelor în complexele turdășene” și care compară ceramica

¹⁴ Luca 2018, 23–24: „Comparând cu studiile de caz 1–2 credem că suntem într-un moment cronologic și cultural aflat la baza sau în primele momente – mai degrabă – a [sic!] culturii Petrești”. Subliniez ca studiile de caz 1 și 2 la care se face referire vizează B4/1995 și L4/1995 din situl de la Turdaș.

¹⁵ Luca 2018, 26: „Creșterea speciei fine în locuința L2 este un semnal asemănător celui de la Mintia-Gerhat (studiul de caz numărul 2). Tehnologiile de arhitectură și fabricare a ceramicii primesc un impuls.”

¹⁶ Luca et alii 2004, Harta 5.

ornamentată (în felurite tehnici neprecizate) cu ceramica ornamentată prin pictură, din patru contexte arheologice: nivel II peștera Cauce¹⁷, L13, L4 și B4 din situl de la Turdaș-Luncă. Explicația conform căreia „lotul de peșterea [sic!] Cauce, fiind foarte mic numeric, dă date care ies din factorul comun” este una ce putea fi evitată dacă, distinsul profesor ar fi făcut referire la o lucrare semnată de domnia-sa în calitate de prim-autor¹⁸. Explicația oferită acum 15 ani este mult mai bine argumentată decât cea prezentată mai sus. O ultimă remarcă privind abordarea de tip statistic efectuată în cadrul capitolului IV este cea privind Graficul 20, unde este prezentat un tabel de contingență seriat, unde sunt prezente ca și unități de analiză Cauce, și complexe de la Turdaș, Orăștie și Mintia, comparate pe baza culorii biscuitului ceramic¹⁹. Subliniez că nici aici nu văd utilitatea prezentării acestui grafic și, aparent, nici autorul câtă vreme pentru respectivul grafic nu oferă cititorilor nici o explicație.

Capitolul al V-lea, dedicat încadrării culturale cronologice a materialelor descoperite, oferă o abordare ușor inedită a analizei comparative a ceramicii din sit, organizată pe nivelurile decelate de autor, în sistem tabelar, având ca și coloane principale cele trei categorii ceramice: ceramica fină, ceramica semifină, ceramica de uz comun, luându-se în calcul pe rând, pe sectoare de linii în structura tabelară, culoarea, amestecul pastei, netezirea, lustruirea, slipul aplicat pe ceramică, arderea (a cărei determinare a fost făcută pe baza culorii biscuitului ceramic), angoba și ornamentele. Această ordonare a informației (în cuprinsul paginilor 62–78) care ține tot de aspectele descriptive ale materialului ceramic prezentate deja de două ori, la descrierea lotului ceramic și în descrierea ilustrației, combină în mod ușor nefericit aspecte legate de tehnologia ceramicii cu o caracteristică ce ține de morfologia acesteia (ornamentele). Prin nota 116 se oferă analogii pentru un ornament format din grupuri de tăieturi scurte pe un fragment ceramic din locuința L8 de la Turdaș într-un sit aparținând culturii Vinča de la Pančevo-Vranin Salaš. Maniera de

¹⁷ Această atribuire îmi aparține, conform celor publicate în Luca et alii 2004. Sper ca acesta să fie nivelul în cauză, deoarece această unitate stratigrafică a fost divizată în două niveluri IIa și IIb, primul fiind considerat inferior în diagrama stratigrafică și conținând „vase pictate în stil Tăualas”, iar cel de-al doilea „cu elemente Foeni-Mintia, Precucuteni și Turdaș” (vezi Luca et alii 2004, 104).

¹⁸ Și căruia îi aparține și textul din Luca et alii 2004, 104: „depunerile stratului IIa și IIb au caracter ritualic”.

¹⁹ Graficul este intitulat neinspirat „Studiu comparativ a categoriilor ceramice în așezări ale culturii Turdaș. Seriere în funcție de culoare [sic!]”.

citare este una bizară: sursa citată este XXX 1988a. Consultarea listei bibliografice ne arată ca XXX 1988a este D. Srejić, *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, Belgrad (1988)²⁰. Și atunci, dacă într-adevăr D. Srejić este autorul acestei lucrări, conform lui S. A. Luca, atunci de ce XXX 1988a în loc de Srejić 1988? De fapt această lucrare îl are pe Dragoslav Srejić ca și editor, iar analogia indicată de profesorul Luca e parte din fișa sitului de la *Vranin Salaš*, fișă semnată de Slobodan Jocić²¹. S. Jocić nu oferă o încadrare cronologică a sitului de la *Vranin Salaš*, în fișa întocmită în volumul din 1988, dar o face un an mai târziu, când publică un studiu referitor la cercetările din 1981 din situl cu pricina, moment în care încadrează situl în cauză în faza Vinča-Pločnik I²². Această etapă cronologică, este, la nivelul anului 1989, contemporană cu etapele C2-D1 în cronologia lui W. Schier²³ și C1-C2 în cronologia lui Gh. Lazarović²⁴. Consider că aceste detalii ce țin de cronologia relativă a sitului de la *Vranin Salaš* sunt extrem de importante pentru veridicitatea cronologică a analogiei oferite, fragmentul respectiv, din situl de la Turdaș provenind din locuința L8, locuința atribuită nivelului III și încadrată în cultura Petrești, faza A²⁵. Astfel, sigur cu limitele date de o analogie singulară, L8 de la Turdaș ar fi contemporană cu Vinča C2-D1 (cronologie Schier), chiar dacă fragmentul ceramic cu pricina poate fi, împreună cu celelalte fragmente cu decoruri de tip Turdaș, intruziv în cadrul nivelului atribuit locuinței L8²⁶, dată fiind modalitatea

de cercetare arheologică propriu-zisă, în niveluri de săpare artificiale, cu grosimea de 20 centimetri.

Spre finalul acestui capitol, între analiza comparată a ceramicii aparținând culturii Turdaș și a culturii Petrești și sub-capitolul dedicat „analizei comparative a formelor semnificative pentru cronologie și legături culturale”, la paginile 79–81, autorul oferă o încercare de găsimă a unor analogii în special pentru banda incizată „*umplută cu tăieturi scurte și – mai rar – cu umpunsături* [sic!]”, manieră de decor considerată „*specific turdășeană*”. Din acest excurs bibliografic, pentru că nu doresc să analizez aici toate analogiile oferite de autor²⁷, voi analiza pe scurt două dintre trimiterile bibliografice pe care profesorul Luca le prezintă.

La p. 80 cititorul beneficiază de o modalitate stranie de interpretare și din nou bizară de citare, în aceeași măsură. Astfel, Luca 2018 afirmă: „*Revenind la cultura Turdaș, ce ne facem că la Plalia* [sic!] *Magoula Zarkou*¹²⁷, *mai multe dintre vasele cu picior miniaturale depuse în modelul de casă sunt – evident – turdășene!*”. Urmărind nota 127 constatăm că sursa citată este „*Papathanassopol* [sic!] 1996, p. 162, fig. 43”²⁸. De fapt, George A. Papathanassopoulos este editorul acestui catalog de expoziție organizată de Muzeul Artei Cicladice (*Museum of Cycladic Art*), capitolul care privește *House models* fiind semnată de George Toufexis²⁹. O altă problemă e reprezentată de așa numitele, de către profesorul Luca „*vase cu picior miniaturale*” găsite în acest sit din Tesalia, care sunt, de fapt, conform autorilor greci, inclusiv descoperitorului, opt figurine antropomorfe³⁰, care nu au nici o

²⁰ Luca 2018, 252.

²¹ Citarea corectă este Jocić 1988, care în lista bibliografică ar fi Jocić, Slobodan, *Vranin Salaš-Pančevo*. În: Srejić, D. (ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, Belgrad, 1988, 107.

²² Jocić 1989, 13.

²³ Schier 1995, Abb. 146.

²⁴ Vezi Diaconescu 2014, n. 13 pentru comparația dintre sistemele cronologice ale lui W. Schier și Gh. Lazarović.

²⁵ Luca 2018, 79 consideră că nivelul III de la Turdaș reprezintă cel mai vechi Petrești, iar în tabelele de la pp. 84–86, 90–91 descoperirile Petrești sunt atribuite fazei I (?). Câtă vreme faza timpurie a culturii Petrești, în cronologia propusă de I. Paul, este faza A, considerăm că la această fază se referă S. A. Luca prin adjectivul „*cel mai vechi*” și cifra romană I. În Luca 2001, 145–146 nivelurile petreștene de la Turdaș sunt considerate a aparține fazei AB a culturii, prezența elementelor de tip Foeni-Mintia nepictate fiind atribuită celor mai noi sub-niveluri turdășene. Schimbarea încadrării cronologice a nivelului Petrești de la Turdaș se face fără nici o explicație, inedita siglă oferită (I roman) fiind o noutate absolută în cronologia internă a culturii Petrești.

²⁶ Despre „perpetuarea” artificială a elementelor Turdaș în niveluri aparținând culturii Petrești, vezi Diaconescu 2014, 76 și, mai jos, n. 47.

²⁷ Vezi Diaconescu 2014, 71, n. 56–60 pentru analogii din zona Câmpiei Tisei în mod special pentru elementele considerate de tip Turdaș (bandă punctat-incizată/vase patrulate).

²⁸ În lista bibliografică se poate constata la Luca 2018, p. 251 că Papathanassopoulos 1996 este G. A. Papathanassopoulos, *Neolithic Culture in Greece*, Atena (1996).

²⁹ Citarea corectă este Toufexis 1996, unde Toufexis 1996 este Toufexis, George, *House models*. În: Papathanassopoulos G. A. (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, 1996, 161–162. Vezi, pentru un exemplu de citare corectă Frînculeasa-Moldoveanu 2014, 230, 232.

³⁰ Gallis 1985, 20–24, pl. XIV–XVI, Toufexis 1996, 161, Nanoglou 2005, 149 sau Frînculeasa-Moldoveanu 2014, 230 (ultima sursă cu text în limba română). Ultimele trei surse preiau imaginea din Gallis 1985, pl. XV/b. Pentru o imagine de o calitate bună a acestui ansamblu vezi deasemenea și: <https://www.orea.oeaw.ac.at/en/research/prehistoric-phenomena/platia-magoula-zarkou-in-thessalygreece/> (accesat în 01.02.2019); urmărind figura cu pricina și Gallis 1985, pl. XV–XVI nu se pot vedea elemente decorative specifice culturii Turdaș. Descoperitorul acestui ansamblu, Gallis 1985, 22 atribuie această descoperire fazei Tsangli, pe care Gallis 1996, fig. 3 o consideră ca o primă etapă a fazei Pre-Dimini și o

legătură morfologică sau stilistică cu plastica culturii Turdaș din Transilvania.

O altă scurtă remarcă este legată de elementele considerate Turdaș și identificate în situl de la Uivar³¹, pe care S. A. Luca le consideră a fi specifice culturii Tisa [sic!]³². Dacă, legat de primul fragment ceramic publicat de Schier-Drașovean 2004 (Abb. 20/1), consider că face parte din ceea ce B. Dammers numește „*tiszaoid Vinča*”³³, cel de-al doilea are elemente ce se pot regăsi în ceramica Turdaș (buză de vas patrulater cu ornamente incizate, singurul motiv recognoscibil fiind linia în zig-zag dispusă ca direcție a motivului în poziție orizontală), cu analogii la Turdaș-Luncă în L8³⁴ sau în B1/1992³⁵. Dacă pentru aceste fragmente ceramice discuția poate continua, pentru cele publicate în 2009, tot din situl de la Uivar³⁶ consider că elementele decorative de tip Turdaș dispuse pe fragmente de vase patrulatere³⁷, nu mai pot fi contestate. Fragmentul de la poziția 1 din sursa citată ne oferă imaginea unui fund de vas patrulater, decorat cu un triunghi incizat umplut cu tăieturi scurte și cu banda din jurul triunghiului pictată cu roșu după arderea biscuitului ceramic, în așa numita tehnică „*crusted*” [sic!]³⁸. Analogii pentru acest gen de pictură, cu roșu, între benzile punctat/tăiat-incizate sau în spațiile ce nu sunt decorate prin incizie sau tăieturi apar la Turdaș-Luncă³⁹, Orăștie-Dealul pemilor⁴⁰ sau Cauce, nivelul II⁴¹. Faptul că analogiile găsite provin din complexe aparținând nivelului II de la Turdaș (inferior – B6/1996 și B4/1995 și superior – L4/1995) precum și celor două niveluri de la Orăștie (B2/1994 – nivelul inferior și L2/1993 – nivelul superior) ne arată că vorbim despre fazele II și III ale culturii Turdaș așa cum au fost definite⁴². Prezența acestui tip de elemente, a căror similitudine cu elementele integrate

încadrează cronologic absolut la cca. 5300–5100 cal BC, ceea ce corespunde fazei Vinča A, pentru zona dunăreană.

³¹ Schier-Drașovean 2004, 174, Abb. 20/1, 2.

³² Luca 2018, 80. Corect, cultura Tisa.

³³ Dammers 2009, 238–239, pl. 4/1–2.

³⁴ Luca 2018, fig. 80/7.

³⁵ Luca 2001, fig. 25/4, fig. 35/3.

³⁶ Dammers 2009, 241–242, pl. 5/1–3.

³⁷ Mă refer aici la fragmentele din Dammers 2009, pl. 5/1–2. Fragmentul de la poziția 3 din cadrul aceleiași planșe se poate integra în categoria deja numită de „*tiszaoid Vinča*”.

³⁸ Luca 2018, 84. Corect: *crusted*. Subliniez aici faptul că în Luca 2001, 70 termenul e folosit corect, dar în Luca 1997, 63 apare din nou *crusted*.

³⁹ Luca 2001, fig. 27/6, 7; fig. 28./2, 6; Luca 2018, 84.

⁴⁰ Luca 1997, 64, pl. VI/13, XX/1.

⁴¹ Luca et alii 2004, pl. XXIX/1.

⁴² Conform Luca 1997, 77 așezarea turdășeană de la Orăștie este contemporană cu nivelul intermediar de la Turdaș.

în cultura Turdaș ca reprezentative este fără dubii, în Banatul românesc, la momentul cronologic absolut 5397–4693 cal BC (*mean* 4952 cal BC), în cadrul complexului 370 din nivelul 1g1⁴³ indică la acest moment al cercetărilor o anterioritate a unor elemente tipice Turdaș, în Banatul românesc față de arealul transilvănean⁴⁴.

Sub-capitolul IV, așa cum am precizat deja, este alocat „*analizei comparative a formelor semnificative pentru cronologie și legături culturale*” ne arată, de exemplu, că vasele patrulatere sunt specifice nivelului II și nivelului III din situl de la Turdaș, dar nesubliniind de fapt o perpetuare a unor forme din cultura Turdaș în cultura Petrești, ci, cel mai degrabă, un amestec de materiale datorat metodologiei de cercetare. Revin aici cu o întrebare pe care am mai exprimat-o cu altă ocazie⁴⁵: „*De ce materiale de tip Turdaș apar în nivelurile Petrești doar în siturile în care cele două culturi se regăsesc în contact direct, cum ar fi Turdaș-Luncă sau Daia Română-Părăuț? De ce aceste elemente, odată „acceptate” și preluate în ornamentica culturii Petrești, nu apar și în alte situri Petrești, de faza AB, situri în care niveluri ale culturii Turdaș lipsesc, cum ar fi, Miercurea*

⁴³ Drașovean 2013, 16.

⁴⁴ Sigur, aceste lucruri au fost deja scrise (vezi în primul rând Drașovean 2013 legat de problematica strictă a elementelor turdășene de la Uivar sau Drașovean 1996, 96 care subliniază ca și foarte importante așezările de la Zorlențu Mare și Sălbăgelul Vechi, așezări ce prezintă elemente de tip vase patrulatere, benzi punctat incizate și idoli de tip amuletă perforați, caracteristici ce se regăsesc și în așezările turdășene), dar profesorul Luca alege să nu discute deloc aceste aspecte așa că la acest moment consider că trebuie explicată prezența *motto*-ului de la debutul acestei recenzii. Nimeni nu poate nega eforturile și implicarea domnului Luca în cercetarea arheologică sistematică din siturile de la Orăștie și Turdaș, cercetări pe baza cărora a definit cultura Turdaș. Dar, de aici, până la a ignora complet studiul scris de alți autori (situație uneori intenționată, uneori neintenționată) e o cale lungă, care arată că distinsul profesor nu este interesat, voit sau nu, de aspecte care contravin sau completează uneori cele afirmate de domnia-sa. Doar spicuind din lista bibliografică a lucrării analizate aici putem observa că Gh. Lazarovici beneficiază de 6 titluri (am pus aici și poziția de prim autor la studii sau volume colective), Zoia Maxim de 1 titlu, Florin Drașovean de 2 titluri, Iuliu Paul 1 titlu, iar Nicolae Vlăsa fără nici un titlu. Am ales cercetătorii care în ultimii 60 de ani s-au ocupat de problemele neoliticului și eneoliticului din Transilvania și Banat. În schimb, Luca Sabin Adrian apare în 48 titluri, totalul titlurilor din lista bibliografică fiind de 99! Am folosit un citat din scriitura regretatului prof. Vladimir Dumitrescu pentru a încerca să subliniez un aspect esențial: fără discuții deschise, argumentate, lăsând la o parte orgolii și relații interpersonale fluctuante, cramponări de multe ori inutile în idei personale doar din dorința de a avea dreptate, nu se vor putea face progrese reale în cunoașterea, în acest caz, a neoliticului și eneoliticului din arealul transilvănean și bănățean.

⁴⁵ Diaconescu 2014, 76.

Sibiului-Petriș, Ocna Sibiului-Fața Vacilor sau Tărtăria-Gura Luncii? Nu cumva această perpetuare este legată de un amestec stratigrafic datorat metodei de cercetare în niveluri artificiale de săpare?”.

Răspunsul este oferit domnul S. A. Luca, indirect și cel mai probabil fără intenție, prin fraza: „*Trebuie să atragem atenția – încă o dată – că o parte din materialele turdășene sunt aduse în contextul petreștean datorită modului de amenajare a locuințelor acestei culturi, prin realizarea unor ridicături pe care se așează casa*”⁴⁶. Practic, distinsul profesor ne spune că la momentul edificării caselor Petrești (nici nu mai contează faza acestei culturi) erau create niște ridicături/platforme pe care era situată locuința propriu-zisă, aspect ce plasează podeaua locuinței la un nivel altimetric mai ridicat decât nivelul de călcare aferent respectivei locuințe. Crearea ridicăturilor respective, duce practic la relocarea unor materiale arheologice, din nivelurile anterioare locuirii Petrești imediat sub locuințele acestei culturi, dar la același nivel altimetric cu nivelul de călcare aferent acestora. Deci, săpând în niveluri artificiale orizontale, toate materialele aflate în poziție stratigrafică secundară sub locuințele Petrești sunt alocate acestora. De aici până la continuitatea și perpetuarea unor forme ceramice și tehnici și motive ornamentale nu mai este decât un pas, care este făcut cu nonșalanță. Doar așa se poate explica transformarea nivelului Petrești AB de la Turdaș în Petrești A, chiar dacă elementele definitorii pentru faza A așa cum au fost definite de Iuliu Paul⁴⁷, mai degrabă lipsesc. Sau, acest demers este întreprins probabil, din dorința de a „elimina” de pe harta eneoliticului timpuriu din vestul României, grupul Foeni⁴⁸, fapt subliniat prin considerațiile referitoare la importuri Petrești în Banat⁴⁹ și renunțarea la folosirea termenului de grup Foeni-Mintia⁵⁰.

⁴⁶ Luca 2018, 82.

⁴⁷ Paul 1992, 71–76.

⁴⁸ Numit de-a lungul vremii ca și cultura Petrești în Banat (Drașovean 1994), Petrești A/grup Foeni (Drașovean 1996), Foeni (Drașovean 2004, Lazarovici et alii 2011, Lazarovici-Lazarovici 2010, Gligor 2009), Mintia (Luca 1997), Foeni [*sic!*] (Luca 1997), Foeni-Mintia (Luca 2001, Luca 2009, Luca (coord.) 2012), Foeni [*sic!*]-Mintia (Luca-Urian 2012).

⁴⁹ Luca 2018, 89, n. 202. Autorul folosește conceptul de Foeni doar atunci când se referă la mențiunile altor autori legate de această entitate arheologică (vezi Luca 2018, 80, 89). Materialele considerate importuri Petrești în Banat în Lazarovici 1979, 166–168, au fost reevaluate pe baza cercetărilor sistematice din siturile de la Foeni-Cimitirul Ortodox, Parța-Tell II și Chișoda Veche-Livezi (și nu Timișoara-Termocentrală, așa cum mai este denumit acest sit cf. Luca-Urian 2012, 12 sau Luca 2006, 252).

⁵⁰ Un termen des uzitat de domnul S. A. Luca de-a lungul vremii. Vezi supra n. 49.

Din „*analiza comparativă a importurilor culturale*” am reținut doar că în faza II Turdaș avem și importuri Vinča C, Szakálhát și Tisza⁵¹, precum și din cultura Rast (?)⁵². Aceste importuri, discutate pe larg în notele 52 și 53 de mai jos „reuşesc” să sporească impactul aspectelor subliniate mai sus: ori vorbim de un amestec de materiale datorat metodei de săpătură ori atribuirile culturale ale importurilor nu beneficiază de acuratețea cuvenită.

Trebuie să subliniem aici uimirea exprimată de autor în legătură cu „*unele analogii cu cultura Petrești din Grecia!*”⁵³. Surpriza nu vine numai din

⁵¹ Conform cronologiei neoliticului din câmpia Tisei, cultura Szakálhát precede cultura Tisza: vezi Visy (ed.) 2003, harta cronologică pentru Neolitic-Epoca Cuprului. La Turdaș însă ele apar împreună, în aceeași fază (II), mai mult importul Szakálhát fiind găsit în același complex cu un import considerat Vinča C și cu unul alocat culturii Rast (?). Câtă vreme grupul Szakálhát este văzut contemporan cu etapa Vinča B (vezi Kalicz-Makkay 1977, 108 și Tabelle 2, care afirmă că elementele Szakálhát apar în situl de la Vinča între metrii 8–6, aspect ce conform Schier 1995, Abb. 146 paralelizează grupul Szakálhát cu Vinča B1 și B2 – cronologie Lazarovici sau B1, B2 și C1 – cronologie Schier) și cum este clar că profesorul Luca folosește sistemul cronologic Lazarovici pentru cultura Vinča, este evident că există mici probleme în ceea ce privește aceste importuri culturale din bordeiul B7, atribuit nivelului II inferior (poate amestecuri de materiale, poate atribuiri culturale greșite).

⁵² De două ori în cadrul lucrării Luca 2018 apare acest concept de „cultură Rast”, concept ce creează confuzii inerente (vezi Luca 2018, 90, 91). Trimiterea bibliografică este Dumitrescu 1980. Vladimir Dumitrescu încadrează așezarea de la Rast-Girle Țifaruului în cultura Vinča, final de fază B2 și început de C1 (Dumitrescu 1980, 106). Regretatul cercetător afirmă că a fost tentat să considere această așezare, din punct de vedere cronologic, ca o fază distinctă „faza Vinča-Rast”, dar din dorința de nu complica și mai mult nomenclatura neoliticului și eneoliticului dunărean renunță în mod explicit la această idee. „Reuşește” însă profesorul Luca în 2018, chiar mergând mai departe și definind, pe criterii absolut inexistente, o cultură arheologică distinctă. Așezarea de la Rast a fost încadrată în faza C a culturii Vinča (vezi Drașovean 1996, 43, 92).

⁵³ Luca 2018, 90. Sunt nevoit să subliniez acest aspect câtă vreme acest subiect, al unor analogii ale ceramicii pictate neo-eneolitice din Transilvania cu cea neolitică din Grecia, în special din zona Tesaliei, are o vechime venerabilă. Schmidt 1903, 448–450 publică primele fragmente pictate aparținând culturii Petrești provenind din situl de la Turdaș și de la Ciuguzel (Fugad), încadrându-le în grupa ceramică 5. Schmidt 1911, 599–600 consideră că ceramica minoică timpurie din siturile de la Kato Zakro și Hagios Joannis are originile în neoliticul tesalian și în arealul balcano-dunărean. Childe 1922, 275 vede apariția ceramicii de tip Dimini și Sesklo ca pe un rezultat al unei invazii din arealul est european, numind ceramica pictată din situl de la Turdaș ca aparținând așa-numitului Grup Est European de ceramică pictată (vezi Childe 1922, 270–271). H. Schroller subliniază că în nivelul trei observat de M. Roska la Turdaș apare ceramica pictată semnalată și încadrată de Schmidt în grupa 5, considerând

textul în sine, ci și din analogiile găsite de distinsul profesor⁵⁴. Această tratare superficială a problematicii privind asemănările ceramicii pictate din zona sud-est europeană, areal unde este inclusă și Transilvania (ceramică pictată văzută actualmente ca unul din elementele definitorii pentru ceea ce este numit grup Foeni, cultura Petrești, grup Ariușd) și, în mod special, ceramica de tip Dimini

aceste fragmente ceramice ca făcând parte din „mittelsiebenbürgische bemalte Keramik” (vezi Schroller 1930, 250). În 1933, I. Nestor descrie principalele caracteristici ale culturii Petrești, numită ca și „Der westrumänische bemaltkeramische Kulturkreis” (Nestor 1933, 51–54), precizând că datarea acestei culturi depinde de clarificarea stratigrafiei de la Turdaș, asemănările puternice cu Dimini făcând dificilă încadrarea cronologică relativă (Nestor 1933, 54). Schachermeyr 1954, 25 vede douăzeci și unu de elemente comune în formele și decorul ceramicii Dimini și cea aparținând Culturii Vest-transilvănene. (i.e. cultura Petrești), la care adaugă încă patru din lumea de tip Ariușd (vezi și tabelul de la p. 26, unde caracteristicile comune sunt indicate clar și corespund celor descrise de autor între pp. 21–24). Aceste aspecte, precum și faptul că autorul nu vede o continuitate între faza Dimini și etapele premergătoare, îl fac să considere că apariția acestor elemente se datorează unei migrații din zona carpato-dunăreană înspre zona Tesaliei (vezi Schachermeyr 1954, 34 sau Schachermeyr 1955, Karte 3). O opinie ce contrazice aceste ipoteze cu argumente stratigrafice și crono-tipologice, la VI. Dumitrescu, care consideră, pe baza datelor stratigrafiei de la Turdaș (în primul rând observația din Nestor 1933, 53, n. 190) și a unui import descoperit în situl de la Gumelnița (Dumitrescu 1960, 193–195, fig. 1), că din punct de vedere cronologic cultura Petrești este ulterioară etapei Vinča-Turdaș și contemporană cu cultura Gumelnița, cu Cucuteni-Ariușd (parțial) și cu faza Vinča-Pločnik (Dumitrescu 1960, 192–193, 196). Luând în calcul cronologia propusă de VI. Milojević (Milojević 1949, 74) care plasează etapa Dimini la orizont de tranziție Starčevo III-IV, înainte de debutul Vinča A, Dumitrescu 1960, 198 consideră că migrația propusă de Fr. Schachermeyr nu este posibilă.

⁵⁴ Luca 2018, n. 204, 205. Astfel vasul din Papathanassapoulos (ed.) 1996, 252, nr. cat. 93 provine din zona Epir-insulele Ioniene și este datat în Final Neolithic (cca. 4500–3200 BC), cel de la p. 273, nr. cat. 138 provine din Peloponez, datat de asemenea în Final Neolithic (cca. 4500–3200 BC), iar cel de p. 269, nr. cat. 129 este găsit în Eubee și este datat în Late Neolithic (cca. 5300–4800). Din păcate nota 205 rămâne „datoare” cu un vas „cu pictură și formă tipică pentru cultura transilvăneană”. S. A. Luca „ratează” însă o bună analogie pentru ceramica Petrești din sursa pe care o citează și anume vasul din Papathanassapoulos (ed.) 1996, 261, nr. cat. 113, provenind de la Dimini (Thesalia) și considerat ca fiind tipic pentru tipul de ceramică B3a a fazei Dimini clasic, ce prezintă bune analogii la nivelul motivului ornamental al vasului de tip fructieră de la Pianu de Jos (Paul 1977, pl. III/4), atribuit ceramicii de tip BIIb1. O estimare relativ recentă vizând cronologia absolută a culturii Petrești, pe baza datelor AMS existente la acest moment propune un interval cronologic, bazat pe cronologia internă așa cum a fost definită de Paul 1992, arată că această cultură este cuprinsă în intervalul cca. 4550–4150 cal BC (cf. Diaconescu 2016, Images 6–8)..

(ceea ce este numit la acest moment, în Thesalia, *Late Neolithic II* ce cuprinde fazele Ayia Sophia, Otzaki și Dimini clasic, precum și debutul fazei Rachmani⁵⁵), este din păcate o realitate⁵⁶. Date noi de cronologie absolută⁵⁷ arată că faza Dimini, din siturile de la Mandra și Rachmani⁵⁸ prezintă o puternică convergență cu datele publicate ale grupului Foeni⁵⁹, la fel ca și datele Rachmani timpuriu de la Prodromos⁶⁰, iar datele ¹⁴C ale fazei Rachmani din siturile la Palioskala și Rachmani⁶¹ arată o bună convergență cu datele atribuite fazei A-B a culturii Petrești⁶². Adaug aici opinia conform căreia, în Thesalia, etapa *Late Neolithic II (early)*, alocată intervalului cronologic cca. 4900–4700 cal BC, este reprezentată de datele din situl de la Mandra (alocate fazei Dimini clasic), etapa *Late Neolithic II (late)*, inclusă în intervalul cca. 4700–4500 cal BC, este definită pe baza datelor de la Rachmani, Prodromos, Vasilis și Pevkakia M., iar etapa *Final Neolithic (Chalcolithic)* datată între cca. 4500–4250 cal BC, este determinată de datele din siturile de la Rachmani, Pevkakia M., Palioskala și Mandra⁶³. Astfel se poate constata faptul că perioada etapelor *Late Neolithic II* și *Final Neolithic (Chalcolithic)*, corespunde în mod clar, cu un început mai timpuriu pentru datele din Thesalia, datelor corespunzătoare grupului Foeni și

⁵⁵ Cele mai bune analogii pentru ornamentica ceramicii culturii Petrești se pot găsi în ceramica de tip B3a numită și „*Dhimini ware*” din nivelul II și III de la Rachmani (vezi Wace-Thomson 1912, 31, Fig. 16, 21–22; 33, fig. 13. Schachermeyr 1991, Taf. VI/b, Taf. 28/1, 4, taf. 29/XI/10 prezintă ceramică denumită „*klassisches Dimini*” ceramică ce își găsește analogii perfecte în ceramica de tip A-BIIe, A-BIIb₁ a culturii Petrești așa cum a fost definită de Iuliu Paul (vezi Paul 1977, pl. II/11a-b, 14).

⁵⁶ Vezi spre comparație Drașovean 2005 care analizează și identifică analogii pentru ceramica de tip Foeni în arealul thessalo-macedonean. Spre deosebire de opinia lui Schachermeyr (vezi mai sus n. 54), pe baza analogiilor prezentate, Drașovean 2005, 22 privește „ipoteza originii sudice a grupului Foeni”, ca „singura explicație credibilă a nașterii acestui grup”. Vezi deasemenea și discuția foarte bine documentată din Paul 1992, 122–124, lucrare care prezintă informația la nivelul anului 1979 (!) (vezi Paul 1992, 6), legat de o eventuală origine sudică, de migrație Dimini, pentru cultura Petrești.

⁵⁷ Maniatis et alii 2016 și Reingruber et alii 2017.

⁵⁸ Maniatis et alii 2016, 58, 60, Table 1. Pentru situl de la Mandra vezi și Reingruber et alii 2017, 46, fig. 16.

⁵⁹ Vezi Drașovean 2013, Gligor 2009, Gligor 2014.

⁶⁰ Maniatis et alii 2016, 59–60, Table 1.

⁶¹ Maniatis et alii 2016, 59–60, Table 1.

⁶² Vezi Diaconescu 2016, 21, subliniind încă o dată faptul că pentru datele din situl de la Lumea Nouă, provenind din Sp. I/2013, șanțul 1 (vezi Gligor 2014, 92), atribuirea acestora fazei A-B a culturii Petrești este bazată pe argumente indirecte.

⁶³ Reingruber et alii 2017, 50, Tab. 5.

culturii Petrești⁶⁴. Putem sublinia faptul că datele alocate orizontului Dimini clasic, ce prezintă analogii foarte bune în cazul unor anumite categorii ornamentale cu faza Petrești A-B, corespund etapei *Late Neolithic II (late)* – cca. 4700–4500 cal BC, care este mai timpurie decât etapa Petrești A-B, încadrată cronologic absolut între cca. 4450–4350 cal BC⁶⁵.

Câtă vreme din cercetările arheologice preventive de la Turdaș (desfășurate în anul 2011) doar un singur complex a fost publicat corespunzător⁶⁶ pentru a fi luat în calcul într-o analiză multivariată legată de aspectele morfologice ale ceramicii, opiniile publicate de subsemnatul în 2014, referitor la cronologia culturii Turdaș⁶⁷ nu s-au schimbat, asta și pentru că materialele publicate în volumul Luca 2018 au fost utilizate în analiza tipologică efectuată acum cinci ani⁶⁸. Faptul că în volumul din 2018 singurul autor decide să nu facă nici o referire la studiul meu din 2014 este cu siguranță o opțiune personală. Unei afirmații făcute tot de profesorul Luca, dar cu alt prilej, „*Sau, un alt cercetător, D. Diaconescu, afirmă că Turdașul nu poate fi încadrat decât după grupul Iclod*”⁶⁹ nu pot să răspund decât reiterând ceea ce spuneam atunci: „*Totodată subliniem încă o dată anterioritatea Iclod Ia față de etapa Turdaș I, așa cum este discutată mai nou, argumente solide în favoarea ideii conform căreia elementele zise de tip Turdaș, din arealul grupului Iclod, sunt anterioare culturii Turdaș, așa cum a fost definită pe baza cercetărilor sistematice efectuate până acum în situările de la Oraștie-Dealul Pemilor și Turdaș-Luncă*”. Prin Iclod Ia înțelegeam și înțeleg și acum sub-faza Iclod Ia, mai exact începutul acestei culturi, etapă careia îi corespund mormintele M1 și M13 din așazisul cimitir A de la Iclod și M1 de la Halmeu⁷⁰. Dacă, parafrazând din memorie o expresie „clasicizată”, citirea nu s-ar fi făcut „în diagonală” probabil s-ar fi descoperit că la Diaconescu 2014, 75 există următoarea afirmație „*Utilizarea datelor ¹⁴C, consolidează foarte clar poziția etapei Turdaș II, oferind următorul orizont cronologic: Turdaș II = Iclod II = sfârșit Vinča C2 – Vinča C3*”, unde sistemul cronologic pentru cultura Vinča este cel propus de W. Schier. Considerând contemporane etapele Turdaș II cu Iclod II, nu văd cum așa fi putut încadra

„*Turdașul... decât după grupul Iclod*”. Rezultatele obținute de mine sunt în deplină concordanță cu cele propuse de profesorul de Gh. Lazarovici, care, relativ recent, prezintă o situație similară atunci când vorbește de cronologia și evoluția mai nou definitei culturi Zau⁷¹.

Revenind la cele spuse în debutul acestei recenzii, este clar că părerile mele referitoare la subiectul privind cadrul în care se dezvoltă cultura Turdaș diferă față de cele ale profesorului Sabin Adrian Luca și de aceea doresc să subliniez că utilizarea numelui meu în relație cu lucrarea Luca 2018 este un act unilateral, pe care doresc, prin rândurile de față să îl golesc de conținut exprimându-mi propriile opinii legate de lucrarea analizată. „Cooptarea” numelui meu în lista contributorilor la volumul în cauză îmbracă caracterul luării la oaste cu arcanul. Adică fără voie și prin surprindere. Subliniez și faptul că, planurile a căror grafică în tuș a fost efectuată de subsemnatul, sunt publicate și în volumul din 2012⁷² fără vreo mențiune a numelui meu, fapt care demonstrează că nu participarea la partea grafică a cărții analizate aici a dus la plasarea mea în rândul contributorilor la elaborarea cărții discutate aici.

BIBLIOGRAFIE

Andrei-Roșu 1998

Andrei, Ștefan; Roșu, Tudor, Cercetări arheologice de suprafață în așezarea de la Călan-Podină (jud. Hunedoara). În: *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, 4, 1998, 27–35.

Astaloș-Virag 2006–2007

Astaloș, Ciprian; Virag, Cristian, Descoperiri funerare neolitice din județul Satu-Mare. În: *Satu-Mare. Studii și Comunicări*, XXIII-XXIV/1, 2006–2007, 73–94.

Childe 1922

Childe, Gordon Vere, The east european relations of the Dimini culture. În: *The Journal of Hellenistic Studies*, XLII, 1922, 254–275.

Ciută 2001

Ciută, Marius-Mihai, Contribuții la cunoașterea neoliticului târziu din depresiunea Hațeg-Mureș. Descoperirile de la Călan-Podină II (Campania 1998). În: *Corviniana*, VII, 2001, 31 – 46.

Dammers 2009

Dammers, Barbara, Ceramic and cultural identity

⁶⁴ Vezi Drașovean 2013, 34, Grafic 1 și Diaconescu 2016, Images 6–8.

⁶⁵ Diaconescu 2016, Images 6, 8.

⁶⁶ Luca et alii 2017.

⁶⁷ Diaconescu 2014.

⁶⁸ Diaconescu 2014, 72 și n. 67.

⁶⁹ Luca 2016, 254, n. 509.

⁷⁰ Astaloș-Virag 2006–2007.

⁷¹ Lazarovici 2012, 64, tab. 12. Asta chiar dacă Luca 2016, 251, n. 475 consideră ciudată încadrarea cronologică a culturii Turdaș într-o etapă contemporană cu Vinča C2.

⁷² Luca (coord.) 2012, planurile 1–7, fig. 3.

between the Balkans and the middle Europe: The Vinča C site of Uivar (Romanian Banat). În: Draşovean, F., Ciobotaru, D. L., Maddison, M. (Eds.), *Ten Years After: The Neolithic of the Balkans, as uncovered by the fast decade of research*, Timişoara (2009), 236 – 258.

Diaconescu 2014

Diaconescu, Dragoş, Despre cultura Turdaş şi poziţia sa cronologică. În: *Analele Banatului*, XXII, 2014, 67–88.

Diaconescu 2016

Diaconescu, Dragoş, About a copper bracelet from Brukenthal National Museum's Collections and some remarks regarding chronological aspects of the Early and Middle Copper Age from Transylvania, Tisza Plain and Lower Danube Region. În: *Brukenthal Acta Musei*, XI.1, 2016, 17–32.

Draşovean 1994

Draşovean, Florin, The Petreşti culture in Banat. În: *Analele Banatului*, III, 1994, 139–170.

Draşovean 1996

Draşovean, Florin, *Cultura Vinča târzie în Banat. Relaţiile cu vecinii*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica I, Timişoara, 1996.

Draşovean 2004

Draşovean, Florin, Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The origins of the Petreşti culture. În: *Antaeus*, 27, 2004, 27–36.

Draşovean 2005

Draşovean, Florin, Zona Thessalo-Macedoneană şi Dunărea Mijlocie la sfârşitul mileniului al VI-lea şi la începutul mileniului al V-lea a. Chr.. În: *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XLII, 2005, 11–26.

Draşovean 2013

Draşovean, Florin, Despre unele sincronisme de la sfârşitul neoliticului târziu şi începutul eneoliticului timpuriu din Banat şi Transilvania. O abordare Bayesiană a unor date absolute publicate de curând şi republicate recent. În: *Analele Banatului*, XXI, 2013, 11 – 34.

Dumitrescu 1960

Dumitrescu, Vladimir, Peut-on admettre – du point de vue chronologique – une participation des tribus de la civilisation à céramique peinte Ouest-Transylvanie à la „migration Dimini”? În: *Światowit*, XXIII, 1960, 189–200.

Dumitrescu 1973

Dumitrescu, Vladimir, Răspuns fără maxime latineşti la o replică ce abuzează de ele. În: *Studii şi Cercetări de Istorie Veche*, 24, (3), 1973, 469–475.

Dumitrescu 1980

Dumitrescu, Vladimir, *The Neolithic Settlement at Rast (South-West Oltenia, Romania)*, British Archaeological Reports, International Series 72, 1980.

Frînculeasa-Moldoveanu 2014

Frînculeasa, Alin; Moldoveanu, Katia, Notă asupra unei machete de construcţie eneolitică descoperită în localitatea Jilavele (jud. Ialomiţa). În: Ştefan, C. E., Florea, M., Ailincăi, S. C., Micu, C. (eds.), *Studii privind preistoria sud-estului Europei. Volum dedicat memoriei lui Mihai Şimon*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 10, 2014, 213–232.

Gallis 1985

Gallis, Kostas, A late neolithic foundation offering from Thessaly. În: *Antiquity*, LIX, 1985, 20–24, pl. XIV–XVI.

Gallis 1996

Gallis, Kostas, The Neolithic World. În: Papathanasopoulos, G. A. (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, 1996, 23–37.

Gligor 2009

Gligor, Mihai, *Aşezarea neolitică şi eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, 2009.

Gligor 2014

Gligor, Mihai, Începuturile eneoliticului timpuriu în Transilvania: o abordare Bayesiană. În: *Analele Banatului*, XXII, 2014, 91–105.

Jocić 1988

Jocić, Slobodan, Vranin Salaš-Pančevo. În: Srejić, D. (ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, Belgrad, 1988, 107.

Jocić 1989

Jocić, Slobodan, Vranin Salaš, Naselje vinčanske kulture kod Pančevo. În: *Glasnik. Narodni Muzej Pančevo*, 2, 1989, 3–23.

Kalicz-Makkay 1977

Kalicz, Nándor; Makkay, János, *Die Linienbandkeramik in der grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapesta, 1977.

Lazarovici 1979

Lazarovici, Gheorghe, *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis IV, Cluj-Napoca, 1979.

Lazarovici 2012

Lazarovici, Gheorghe, Cronologia absolută, relativă şi evoluţia culturii Zau. În: Pop, H., Bejinariu, I., Băcuet-Crişan, S., Băcuet-Crişan, D. (eds.) *Identităţi culturale locale şi regionale în context european. Studii de arheologie şi antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*, Cluj-Napoca, 2012, 55 – 71.

Lazarovici et alii 2011

Lazarovici, Gheorghe; Lazarovici, Cornelia-Magda; Merlini, Marco, *Tărtăria and the sacred tablets*, Cluj-Napoca, 2011.

- Lazarovici-Lazarovici 2010
Lazarovici, Gheorghe; Lazarovici, Cornelia-Magda, Despre fazele A₁ ale Grupelor Ariușd și Cucuteni. În: *Angustia*, 14, 2010, 27–108.
- Luca 1997
Luca, Sabin Adrian, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul pemilor (punct X2)*, Bibliotheca Musei Apulensis IV, Alba Iulia, 1997
- Luca 2001
Luca, Sabin Adrian, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. I. Campaniile anilor 1992–1995*, Bibliotheca Musei Apulensis XVII, Alba-Iulia, 2001.
- Luca 2009
Luca, Sabin Adrian, Issues in defining the Foieni-Mintia cultural group in Transylvania. În: Cotiugă, V., Tencariu, F. A., Bodi, G., (eds.), *Itinerara in praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu*, 2009, 199–210.
- Luca 2016
Luca, Sabin Adrian, *Tărtăria rediviva*, Bibliotheca Brukenthal LXXI, Alba Iulia, 2016.
- Luca 2018
Luca, Sabin Adrian, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (III). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. II. Campaniile anilor 1996–1998*, Bibliotheca Septemcastrensis XXV, Sibiu, 2018.
- Luca et alii 2004
Luca, Sabin Adrian; Roman, Cristian Constatin; Diaconescu, Dragoș, *Cercetări arheologice în peștera Cauce (sat Cerișor, comuna Lelese, jud. Hunedoara)*, Bibliotheca Septemcastrensis IV, București, 2004.
- Luca et alii 2017
Luca, Sabin Adrian; Perianu, Florentin; Chideșa, Sergiu, Some details regarding the archaeological feature C23 from Turdaș-Luncă site, Hunedoara county. The preventive excavations from 2011. În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, XVI, 2017, 21–59.
- Luca-Roman 1999
Luca, Sabin Adrian; Roman, Cristian Constantin, Cercetări de suprafață în așezarea neolitică de la Valea Nandrului-La dos. În: *Corviniana*, V, 1999, 12–38.
- Luca-Suciu 2014
Luca, Sabin Adrian; Suciu, Cosmin Ioan, Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă, județul Hunedoara, România. În: *Banatica*, 24, 2014, 7–24.
- Luca-Urian 2012
Luca, Sabin Adrian; Urian, Cosmin, Neue archäologische Funde im Kreis Temesch/Timiș sowie einige Fragen zur Einordnung der Kulturgruppe Foieni-Mintia in Siebenbürgen. În: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 55, 2012, 7–31.
- Luca (coord.) 2012
Luca, Sabin Adrian (coord.), *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (județul Hunedoara). Campania 2011*, Bibliotheca Brukenthal LIX, Sibiu, 2012.
- Maniatis et alii 2016
Maniatis, Yannis; Oberlin, Christine; Tsirtsoni, Zoi, „Balakns 4000”: The radiocarbon dates from archaeological contexts. În: Tsirtsoni, Z. (ed.), *The Human Face of Radiocarbon. Reassessing Chronology in prehistoric Greece and Bulgaria, 5000–3000 cal BC*, Travaux de la Maison de l’orient et de la Méditerranée 69, 2016, 41–65.
- Milojčić 1949
Milojčić, Vladimir, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949.
- Nanoglou 2005
Nanoglou, Stratos, Subjectivity and Material Culture in Thessaly, Greece: the Case of Neolithic Anthropomorphic Imagery. În: *Cambridge Archaeological Journal*, 15, (2), 2005, 141–156.
- Papathanassopoulos (ed.) 1996
Papathanassopoulos, George, (ed.), *Neolithic culture in Greece*, Atena, 1996.
- Paul 1977
Paul, Iuliu, Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate. În: *Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie*, 20, 1977, 15–36, pl. I-III.
- Paul 1992
Paul, Iuliu, *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Reingruber et alii 2017
Reingruber, Agathe; Toufexis, Giorgios; Kyparissi-Apostolika, Nina; Anetakis, Michalis; Maniatis, Yannis; Faccorelis, Yorgos, Neolithic Thessaly: radiocarbon dated periods and phases. În: *Documenta Praehistorica*, XLIV, 2017, 34–53.
- Roska 1941
Roska, Márton, *A Torma Zsófia – Gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem – és régiségtaráiban (Die Sammlung Zsófia von Torma in der numismatisch-archaeologischen Abteilung des siebenbürgischen Nationalmuseums)*, Cluj-Napoca, 1941.
- Schachermeyr 1954
Schachermeyr, Fritz, *Dimini und die Bandkeramik, Prähistorische Forschungen*, Heft 4, Horn-Wien, 1954.
- Schachermeyr 1955
Schachermeyr, Fritz, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955.
- Schachermeyr 1991
Schachermeyr, Fritz, *Die neolitische Keramik Thessaliens*, Wien, 1991.

- Schier 1995
Schier, Wolfram, *Vinča studien. Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispiel der Gefäßkeramik aus Vinča-Belo Brdo*, teză de habilitare prezentată la Ruprecht-Karls University Heidelberg, manuscris, 1995.
- Schier-Draşovean 2004
Schier, Wolfram; Draşovean, Florin, Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timis, Rumänien (1998–2002). În: *Præhistorische Zeitschrift*, 79 (2), 145–230.
- Schmidt 1903
Schmidt, Hubert, Tordos. În: *Zeitschrift für Ethnologie*, 35, H. 2/3, 1903, 438–469.
- Schmidt 1911
Schmidt, Hubert, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien). În: *Zeitschrift für Ethnologie*, 43, H. 3/4, 1911, 582–601.
- Schroller 1930
Schroller, Hermann, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. În: *Zeitschrift für Ethnologie*, 62, 1930, 248–258.
- Suciu 2015
Suciu, Cosmin Ioan, Metodologia analizei post-săpătură a sitului de la Turdaş (I). Câteva observații legate de modalitatea de publicare și interpretare a sistemului de fortificare. În: *Analele Banatului*, XXIII, 2015, 51–62.
- Toufexis 1996
Toufexis, George, House models. În: Papathanassopoulos, G. A. (ed.), *Neolithic Culture in Greece*, Atena, 1996, 161–162.
- Visy (ed.) 2003
Visy, Zsolt (ed.), *Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium*, Budapesta, 2003.
- Wace-Thompson 1912
Wace, Alan John; Thompson, Maurice Scott, *Prehistoric Thessaly. Being some account of recent excavations and explorations in North-eastern Greece from Lake Kopais to the borders of Macedonia*, Cambridge, 1912.